

„Balti kirjanduskultuuri“ avaköide: Klaus Garberi kogutud artiklid Läänemere- ruumi varauusaegse kirjakultuuri kohta

Klaus Garber. *Mare balticum. Studien zur Kultur- und Bibliotheksgeschichte des Ostseeraums.* Hrsg. und mit einem einleitenden Vorwort versehen von Martin Klöker. (Baltische literarische Kultur. Bd. 1). Berlin: LIT Verlag, 2018. 193 lk.

Kristi Viiding*

Martin Klökeri tegevus varauusaegse Baltikumi kirjakultuuri uurimisel on seni tipnenud kahe silmapaistva saavutusega: selle aastatuhande avakümnendil ilmus tema toimetamisel kuus köidet bibliograafiast „Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums“ Riia, Tallinna ja Tartu kohta (kd. 7, 8 – Tallinn, kd. 12–15 – Riia) ning 2005. aastal monograafia Tallinna kirjanduselust 17. sajandi esimesel poolel. 2018. aastal lisandus neile Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse egiidi all ja kirjastuse LIT Verlag väljaandel kolmas ettevõtmine: uus raamatusari „Baltische literarische Kultur“, esialgu selle avaköide, teeneka Osnabrückeri germanisti Klaus Garberi artiklikogumik.

Kogumiku eessõnas visandab Martin Klöker uue raamatuseeria neli eesmärki: esiteks avaldada teaduslikke käsitlusi ja allikpublikatsioone Eesti ja Läti, võimalusel ka Leedu ala saksakeelsest kirjandusest, kaasates siinset muukeelset kirjasõna (eesti, läti, rootsi, vene, leedu, poola ja taani keeles) sedavõrd, kuivõrd neis peegeldub põimumine saksakeelse kirjasõnaga.

* Kristi Viiding (1972), PhD, TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadur, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn, International Association of Neolatin Studies peasekretär, kristiviiding@gmail.com

Kirjanduse mõistet käsitleb seeria peatoimetaja interdistsiplinaarselt, rõhutades eriti kirjasõna sotsiaaljaloolist alust raamatu-, raamatukogu-, kooli- ja teadusajaloo ning kirikuloo kontekstis. Teiseks, seeria ei konkureeri Balti Ajaloo Komisjoni (*Baltische Historische Kommission*) väljaannetega, vaid moodustab nende kõrvale uue, kultuuri- ja kirjandusloolisema kallakuga avaldamisvõimaluse. Kolmandaks seab Klökeri sari eesmärgiks vahendada eesti ja läti keeles ilmunud olulisi publikatsioone tõlgituna saksa-keelsele lugejale, aga samuti muuta saksa keele vahendusel kahe Balti riigi teadlaste emakeelseid publikatsioone ka üksteisele keeleliselt kättesaadavaks. Neljandaks näeb Klöker seeriat võimalusena tutvustada sakslastele baltisaksa kirjanduse rikkalikku pärandit, mille kohta Saksamaal ilmub küll aeg-ajalt kirjutisi, kuid need on koondamata ja raskesti leitavad.

Kogumiku avaköiteks on sümboolselt Martin Klökeri enda õpetaja, Osnabrückeri ülikooli emeriitprofessor Klaus Garberi kaheksa saksakeelset artiklit, mis kõik põhinevad Garberi konverentsiettekannetel aastaist 2003–2017 ja on varem mujal avaldatud. Esmakordselt jõuab niimoodi enamik seniseid Garberi artikleid Balti teemadel ühiste kaante vahele, tähistades ühtlasi Garberi 80 aasta juubelit käesoleval aastal. Seetõttu saab kogumikku ühe võimalusena lugeda 20.–21. sajandi teadusloo aspektist: kuidas on Garber alates 1970. aastatest Skandinaavia ja Saksamaa raamatukogudes ning alates 1988. aastast koos oma töögrupiga ka endise Idabloki mäluasutustes – pärast esialgset tõdemust, et „miski polnud üheski raamatukogus ega arhiivis enam samal kohal, kus see oli olnud enne Teist maailmasõda“ – kaardistanud esmalt raamatuvaramute praeguse sisu ja asunud seejärel rekonstrueerima laialipaisatud trükiste, eeskätt väiketrukiste gruppide näol kunagisi kirjanduslikke profiile nii autorkondade, avaldamis- kui ka säilitamiskohtade kaupa.

Ent kogumiku suurimaks rikkuseks on pigem tulevikuvaade, edasiste uurimisülesannete sõnastamine. Viitan siinkohal vaid mõnele: valgustusaja baltisaksa õpetlaste, esmajoones Johann Christoph Brotze nüüdisaegne biograafilis-kultuurilooline monograafia vormis käsitlus (lk. 128), Baltimaade arhivaaride ja raamatukoguhoidjate leksikon (lk. 157); kogu saksa kultuuriruumi linnaraamatukogude ajalooline ülevaade (lk. 156–157); kõigi Läänemere maade juhuluule juurde loodud või nende saatteks kasutatud meloodiate andmebaas (lk. 91); Läänemere ümbruse raamatukogude varauusaegsete väiketrukiste täistekstide digiandmebaas

Internetis koos bibliograafiliste täiskirjetega (lk. 88), personaalsetes väikestruktuurides leiduva isikuloolise andmestiku süstematiseerimine andmebaasideks (lk. 109), ja kõige komplekssemana Läänemere-ruumi ühine kirjanduslugu (lk. 110).

Artiklid on järjestatud pigem saksa lugejat silmas pidades, alustades avaramast kõrvutatavast vaatest kolme tänapäeva Balti riigi varauusaegsele raamatu(kogu)loole artiklis „Naasmine Euroopasse: Baltimaad kui ida-lääne vaimuse häll“ (lk. 15–48) ning kontekstualiseerides seejärel Eesti, Läti ja Leedu arenguid teiste Läänemere maade raamatulooga (artiklid „Metropolikultuur ja raamatukogu saatus. Raamatud ja raamatukogud, kogujad ja kogumine Läänemere maades“, lk. 49–91 ning „Läänemere ruum väikestruktuuride peeglis: konspekt ja perspektiiv“ lk. 93–111). Raamatu teise poole moodustavad viis lähivaatlust peamiselt Läti, mõeldamises ka Eesti raamatuloole detailide kohta.

Neile, kes on kursis varauusaja kirjanduse ja ajaloo uurimisega Eestis, pakub kogumik uut infot ja seostamisvõimalusi eeskätt just naaberlääne kohta. Tänuväärset on esseistlikus laadis, kuid rohkete kirjandusviidetega sissejuhatavad artiklid, millest selgub varauusaegade raamatuvaramute säilimise ja ümberpaiknemise, kohati ka hävimise lugu kogu Läänemere ümbruses. Kolme avaartiklit võib vaadelda kui reisijuhti kunagise saksa protestantliku kultuuriruumi arhiivide, raamatukogude ja eriti juhuluule juurde. Kasulikku on neist avaartikleist leida kõigil, kel vaja asuda mõnd meie alal varauusajal aset leidnud aja- või kirjandusloolist arengut originaalallikate abil Läänemere maade konteksti paigutama, sest ehkki süstemaatilisi teadmisi raamatukogude ja institutsioonide kollektiivide kujunemisest ja muutumisest võib saada ka „Handbuch der deutschen Buchbestände“ või „Handbuch des personalen Gelegenheits-schrifttums“ köidete eessõnadest, on raske leida võrreldavat kõrvutatav-esseistlikku ja lisaks ka kompleksset lähenemist.

Detailkäsitluste juurde jõudes – artikkel „Baltisaksa varauusaegne kirjandus 18. sajandi õpetlaste ja kollektiivnäärde, arhiivide ja raamatukogude peeglis“ (lk. 113–132) on rohkete kirjandusviidetega mistell Balti valgustusaja mõistmiseks pisut tavapärast vaatenurgast, nimelt eesmärgiga näidata valgustatud õpetlaste raamatukogusid ja arhiive kui olulist lüli varauusaegse kirjasõna säilimisel. Garber toob esile, et kui 18. sajandi Tartus, Riias ja Miitavisi tegutsesid selliste vahendajatena Fr. C. Gadebusch, J. Schr. Schwartz, J. Chr. Bunge ja J.

Fr. Recke, ei kujunenud Tallinnas üht kesket õpetlast.

Kogumiku lühim ja ühtlasi ajaliseltsel varaseim kaastöö on 1998. aastal peetud ettekanne „Kahjustatud traditsioon. Varauusaegse kirjanduse säilimisest Baltikumi arhiivides ja raamatukogudes“ (lk. 133–142), mida autor ega väljaandja pole joonealuse bibliograafiaga täiendanud. Tekst peegeldab eelkõige Garberi kogutud andmete seisuga Eesti ja Läti ajalooliste ja praeguste raamatukogude kohta 1998. aastaks. Kuna kogumiku avaartiklis, 2017. aastal ilmunud „Naasmine Euroopasse: Baltimaad kui ida-lääne vaimuse häll“ on materjal täiendatud kujul olemas ja kuna 1998. aasta tekstis esinevad andmed on uuendamata nii asutuste nimede kui ka uusväljaannete osas (nt. on kohatu, et 2000. a. ilmunud Reiner Brockmanni „Teosed“ pole 2003. a. seisuga veel Garberi vaatevälja sattunud), rääkimata Eesti materjali kohta sisse lipsanud faktivigadest (nt. et V. Altoa ja A. Valmeti eestikeelse juhuluule editsioon sisaldab Brockmanni saksakeelsete luuletuste esmatrükide faksiimileid, lk. 138), võinuks see artikkel käesolevast kogumikust küll pigem välja jääda.

Kolm viimast artiklit aastaist 2009–2013 on pühendatud Riia raamatuvaramutele. „Bibliotheca Rigensis kui Vana-Liivimaa linnakultuuri mälu paik“ (lk. 143–162) käsitleb kronoloogiliselt ja esseistlikult Riia linnaraamatukogu ajalugu reformatsioonijärgsest rajamisest kuni hävimiseni 1941. aasta pommitamises. Garber vaatleb hoolikat ümberkäimist kloostri raamatukogude kirjavaraga Riia linnaraamatukogu esimestel kümnenditel ühe tõendina Martin Lutheri retseptisioonist reformatsiooniaegses ja -järgses Riias. Vaimulik kirjavara koos paganlik-antiikse *humaniora* ga moodustas Riia linnaraamatukogu algse tuuma; edasist kasvu mõjutasid hoolimata rae eestkostest peamiselt aktiivsed üksikisikud. Bibliofiilse süstemaatilise kogumise ja säilitamise algus oli siiski alles valgustusajal, 18. sajandil ning 19. sajandi alguses, seda ka väikestruktuuride osas. Seda perioodi peab Garber Riia linnaraamatukogu kõrgajaks, sest just siis kujundati välja sealse raamatukogu ainulaadsus kohaliku haritlaskonna loodud ja siinmail trükitud teoste ja käsikirjade näol. Teise maailmasõja alguseks 200 000 raamatuni paisunud Bibliotheca Rigensis oli Garberi hinnangul Liivimaa juhtivaks raamatukoguks neli sajandit.

Linnaraamatukogu kui Riia ühe olulisema hävinud mälu paiga virtuaalset taastamisvõimlust vaeb Garber artiklis „Mineviku tagasivõitmine“ (lk. 163–172). Kuna 1941. aasta pommitamisel hävis koos raamatutega ka raamatukogu

kataloog, on päästetu ja hävinu tuvastaminegi keeruline. Oletus, et linnaraamatukogu hävin-gust õnnestus päästa koguni 45 000 raamatut ja käsikirja, on esialgne, sest päästetud raamatud sattusid lisaks Läti Ülikooli akadeemilisele raamatukogule ka Poznańi ja Venemaale ning erakogudesse üle Euroopa laiali, ning kaugelt-ki kõik pole ilmselt seniajani (antikvariaatide vahendusel) avalikesse institutsioonidesse jõudnud. Garberi hiigeltöö Ida-Euroopa raamatukogude väikestrukture kataloogimisel võimaldab välja selgitada Riias trükitud ja tänaseni säilinud materjali dubletid ja seejärel digitaalselt kättesaadavaks teha terviktekstid. Alles siis saaks rääkida Riia varauusaegsest ja uusaegsest vaimuelust komplekselt.

Kolmandas Riia-teemalises artiklis „Raama-tukogureisid Baltikumis, avastused Riias“ (lk. 173–193) kirjeldab Garber oma uurijakogemust ja -metoodikat Riias: uurimisajendit ja etteval-mistusi, esmakohtumisi raamatukoguhoidjate ja teostega, esmakordset pääsu hoidlatesse, mis võimaldas 2005. aastaks jõuda fragmentide üle kurtmiselt kontseptsioonini Riia varausaja kirjanduselu raskuspunktidest ning tõdemuseni valgustusaja kogujate olulisusest varauusaegse kirjakultuuri säilimisel. Erilise uhkusega mainib Garber oma leidudest 15 köidet 16.–18. sajandi dissertatsioone ning kaheksat köidet lendtrü-kiseid (lk. 181–183), ärgitades noori uurijaid nendega süstemaatiliselt tegelema.

Kokkuvõttes jääb ühelt poolt oodata Klaus Garberi töölaual olevat uut raamatut „Die Zers-törung der deutschen Bibliotheken im Zweiten Weltkrieg. Eine literaturwissenschaftliche Stu-die zum Verlust von historischem Gedächtnis und zur Krisis von Tradition“ (lk. 161), teisalt aga et Martin Klökeri algatatud raamatusarja uued köited esindaks sama sisutihedat ja kõr-getasemelist kirjandusloolist uurimust nagu sarja avaköide.